

Олена Денисевич (Olena Denysevych)

Житомир, Вища школа соціальних досліджень Інституту філософії та соціології
Польської академії наук

Антоніна Плечко (Antonina Plechko)

Житомир, Поліський національний університет

ПСИХОЛІНГВІСТИЧНИЙ ПОГЛЯД НА ПОНЯТТЯ БЕЗПЕКА В УКРАЇНСЬКІЙ МОВНІЙ СВІДОМОСТІ

Psycholinguistic View of the Concept of *Security* in the Ukrainian Language Consciousness

ABSTRACT: The article presents the results of a study conducted during October – December 2022 with Ukrainian respondents. The associative fields of three stimulus words SAFETY, SHELTER, and the stimulus phrase “CLOSE THE SKY!” are analyzed: with the help of a free associative experiment. The structure of associative fields and their semantic content are determined, and a comparative analysis of the associative and lexical meaning of concepts is carried out. Actual semantic connections and meanings of stimulus words of respondents are revealed. The presented data in intelligence confirm that associative responses to specific words-stimuli reflect the experience of the language community during the Russian-Ukrainian war in 2022.

KEYWORDS: Russian-Ukrainian war, an associative field, a stimulus word, a reaction, a lexical meaning, an associative meaning.

Вступ

Рік 2022 став роком страшних випробувань у житті українців. Після деякого оніміння, безпорадності та жаху, з яким раптово зіткнулися українці, кожен зі свого боку почав боротися, досліджувати, писати, захищати свою землю та гідність перед російською навалою. Науковці у свій спосіб ангажуються у цю боротьбу. Все, що відбувається залишає слід на нашій свідомості, фізичному та психічному здоров'ї. Науковцям важливо стати на захист людини і всіляко допомагати у подоланні зла. Так, з'явилась збірна праця, особливий випуск Східноєвропейського журналу з пси-

холінгвістики» *Language and War*¹. У вступній статті до цього випуску Джошуа К. Гартсгорн роздумує про внесок науковців-психолінгвістів у ситуації, коли людство знову опиняється перед загрозами жорстоких війн, і наскільки актуальна наука в цих умовах. Професор наголошує, що накопичення знань важливі у тому випадку, коли існує і функціонує безпечне суспільство.

Саме безпека, як головніша складова здатного функціонувати суспільства, стає **об'єктом** вивчення у нашому дослідженні. Ми хочемо зосередити нашу увагу на значенні поняття безпека та пов'язаних з ним понять, вивчення яких стає можливим завдяки такому методу дослідження, як вільний асоціативний експеримент.

Теперішнє українське суспільство переживає багато болючих змін, які також помітні на рівні семантики. Наприклад, якщо до війни слово тривога сприймалось українцями насамперед, як «неспокій, збентеження, викликані якимсь побоюванням, страхом перед чимось, передчуттям неприємного, небезпечного», а також «хвилювання, переживання, що порушують душевний спокій»², то з часів війни тривога сприймається найперше у значенні повітряної небезпеки. Тут спостерігаємо процес актуалізації певного значення під впливом політичних та історичних подій.

Предметом дослідження у цій розвідці є слова-стимули БЕЗПЕКА, УКРИТТЯ та слоган ЗАКРИЙТЕ НЕБО! Ці стимули безперечно об'єднує поняття безпеки. При аналізі слів-стимулів виявився зв'язок між стимулами БЕЗПЕКА та УКРИТТЯ у вигляді так званої дзеркальної реакції. Слово-стимул УКРИТТЯ має реакцію безпека, як найбільш поширену в асоціативному полі українських респондентів з повторюваністю 28 разів. А також *безпека* є другою за частотністю реакцією на слово-стимул ЗАКРИЙТЕ НЕБО! із повторюваністю 14 разів.

Мета нашого дослідження – відтворити когнітивну структуру асоціативного значення слів-стимулів БЕЗПЕКА, та пов'язаного із ним слова-стимулу УКРИТТЯ та словосполучення ЗАКРИЙТЕ НЕБО!, на їх прикладі яких простежимо вплив подій на мовну свідомість респондентів.

Проблема впливу подій на мовну свідомість через історичні, політичні та економічні процеси в суспільстві неодноразово ставала предметом досліджень українських та зарубіжних мовознавців. Наприклад, науковиця Ірина Орел аналізує зміни оцінки образу як компонента ціннісної картини світу, переоцінки його ознак. Вибір інших ознак для категоризації ціннісної картини світу дослідниця пов'язує з історичними подіями, геополітичними та політичними змінами, економічними чинниками, соціальними чинниками, що спричиняють зміну суспільної свідомості, культурними чинниками, впливом інтернет-ресурсів, вплив інших культур, міжнародною взаємодією³.

¹ *Language and War*, „East European Journal of Psycholinguistics” 2022, t. 9, № 2 (Special Issue), [in:] <https://eejpl.vnu.edu.ua/index.php/eejpl/issue/view/19> (17.10.2023).

² *Академічний тлумачний словник української мови (1970-1980)*, [в:] <http://sum.in.ua/s/tryvogha> (17.10.2023).

³ І. Орел, *Вплив ціннісної картини світу на розвиток семантики фразеологізмів*, „Slavia Orientalis” 2022, t. LXXI, № 2, с. 335.

Дослідниця Марія Ольхович-Новосадюк у своїй розвідці зауважує, що асоціативні експерименти допомагають вивчати мовну картину світу носіїв мови та лінгвокультуру⁴. Виходить, що респондент, стаючи учасником асоціативного експерименту стає творцем значення слова, відображає нові смисли, додаючи свої власні. У такий спосіб, висловлюючи свої переживання та досвід, які є спонукувані словом-стимулом, опитуваний стає активним учасником в оцінці та аналізі подій через слово-стимул, намагаючись проаналізувати те, що відбувається, дати цьому свою назву і свою інтерпретацію. Якщо реакція збігається з кількома учасниками експерименту, то вона стає ядерною, такою, що містить домінантне асоціативне значення. Ядерна реакція певною мірою свідчить про стереотипність мислення⁵, а з іншого боку є тим, що об'єднує, робить зрозумілим для усієї мовної спільноти.

Значення – це ідея, яка може бути передана зі свідомості слухача шляхом втілення її у формі тієї чи іншої мови⁶. Асоціативне значення значною мірою несе в собі культурний відбиток і знаходиться під сильним впливом суспільства. Слова, що мають те саме значення, можуть мати відповідне асоціативне значення в різному соціальному контексті і виробляти різний комунікативний ефект. Тож вивчення асоціативного значення слів є важливим у міжкультурній комунікації⁷.

Асоціативний експеримент реєструє психологічне (асоціативне) значення слова. Водночас асоціативні слова набувають нового індивідуального значення, яке пов'язує когнітивну сутність досліджуваного об'єкта з образами, почуттями та ідеями, що існують у свідомості респондентів⁸. Асоціативні реакції можуть відображати культурний досвід, знання, набуті у певній соціальній спільноті та, звісно, інформаційний простір, який сьогодні має великий вплив на картину світу. Подивимось на асоціативне значення з погляду соціального та політичного контексту. Адже, саме асоціативне поле виявляє актуальні значення, пов'язані зі словом-стимулом.

⁴ М. Ольхович-Новосадюк, *Психолінгвістичні аспекти концепту радості в українській мові та культурі*, „Slavia Orientalis” 2022, t. LXXI, № 3, с. 611-624.

⁵ О. Денисенч, *Стереотипність реакцій в асоціативних полях слів-стимулів рекламної лексики*, «Наукові записки Національного університету „Острозька академія”. Серія: Філологія» 2022, № 12 (80), с. 20-25.

⁶ J.R. Hasibuan, *Associative meaning and communicative effect (meaning delivery)*, «Bahas» 2016, vol. 27, № 3, p. 364, [in:] <https://jurnal.unimed.ac.id/2012/index.php/bahas/article/view/5670> (01.10.2023).

⁷ C. Mao, *Associative Meaning in Social and Cultural Context*, [in:] *Proceedings of the 2nd International Conference on Science and Social Research (ICSSR 2013)*, [in:] <https://www.atlantispress.com/proceedings/icssr-13/7790>.

⁸ S. Lyubymova, *Associative experiment in the study of a sociocultural stereotype*, „Kalbų Studijos” 2020, p. 87.

Виклад основного матеріалу

У нашому дослідженні ми обрали вільний асоціативний експеримент як метод збору психолінгвістичних даних. В анкетуванні взяло участь 222 респонденти. Респонденти – українці, переважно Центральної України. Серед них 74 % жінки та 26 % чоловіки. Опитані віком від 18 до 34 років становлять 56 %, від 35 до 50 років – 31%, а більше 50 років – 13 %. Більшість опитаних (56 %) – молодь, це віддзеркалює мовну свідомість у перспективі. Вважається, що мовна свідомість формується до 25 років і це дозволяє виявити ядро асоціативного значення понять на найближчі роки. Можемо висловити припущення, що з появою Інтернету та швидкою поширюваністю та доступом до інформації, географічний чинник стає менш важливим. Істотну роль формуванні мовної свідомості відіграє інформаційне поле, в якому знаходиться реципієнт.

Найперше розглянемо **лексичне значення** слова безпека. В українському тлумачному словнику 'безпека' має значення: «стан, коли кому-, чому-небудь ніщо не загрожує»⁹. Польські дослідники у монографічній праці *Bezpieczeństwo w teorii i badaniach naukowych* розглядають різні тлумачення цього поняття і наголошують, що поняття безпека часто розуміють лише як відсутність загроз, що й бачимо в українській лексикографічній праці. Таке тлумачення цього поняття є недостатнє і досить вузьке. Польські науковці висловлюють думку, що в умовах глобалізації *безпека* є основним фактором, що визначає майбутнє виду *homo sapiens*, однак лише в тому разі, якщо сприймається найчастіше як відсутність ризиків, а також з урахуванням необхідності постійного розвитку суб'єкта в особистому та структурному вимірі¹⁰.

У своїй статті Марина Білоцерківець досліджує концепт безпеки у порівнянні з англійськими словами *safety* та *security* і підкреслює, що в українській мові зазвичай важко «розвести» соціально-гуманітарне або воєнно-політичне розуміння безпеки (яке в англійській літературі окреслює термін *security*) та його природничо-технічне розуміння (яке в англійській літературі окреслює термін *safety*)¹¹. В українській мові концепт безпека визначається як рівень захищеності життєво важливих інтересів людини, а також суспільства, держави, довкілля від реальних або потенційних загроз, що їх створюють антропогенні чи природні чинники¹².

⁹ Академічний тлумачний словник української мови (1970-1980), [в:] <http://sum.in.ua/s/bezpeka> (06.11.2024).

¹⁰ *Bezpieczeństwo w teorii i badaniach naukowych*, red. B. Wiśniewski, Szczytno 2018.

¹¹ М. Білоцерківець, *Концепти безпека / safety / security та їх психолінгвістична репрезентація в українській та англійській мовах*, с. 40, [в:] https://repo.snau.edu.ua/bitstream/123456789/12051/1/%D0%91%D1%96%D0%BB%D0%BE%D1%86%D0%B5%D1%80%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D1%86%D1%8C_%D1%82%D0%B5%D0%B7%D0%B8%20%D0%A1%D1%83%D0%BC%D0%B8.pdf.

¹² Там само, с. 42.

БЕЗПЕКА як слово-стимул увійшло до III тому *Українського асоціативного словника* Світлани Мартінек¹³. Реакції асоціативного поля поділено на чоловічі та жіночі. Дані, представлені у *Словнику* вказують, що перші найчастотніші реакції в асоціативному полі безпека як у жіночій, так і в чоловічій словниковій статті формуються подібно. Серед найчастотніших чоловічих реакцій – *'життя 9'* (де 9 – це кількість появи реакції в чоловічому асоціативному полі), *'дім 8'*, *'руху 8'*, а жіночих *'життя 14'*, *'руху 6'*. Спільною ядерною реакцією для чоловіків та жінок є реакція *'життєдіяльності'* (6 повторювань серед чоловічої групи респондентів та 8 – серед жіночої), а, от наприклад, реакція дім у чоловіків друга за частотністю, а у жінок з'являється на периферії лише з одним повторюванням.

У жіночому асоціативному полі, представленому у *Словнику* С. Мартінек, безпека ототожнюється з життям (найчастотніша реакція). Семантично реакції можна об'єднати у кілька груп: 1) це різні **напрями** та **сфери**, в яких безпека є важливою (реакції: *'руху 6'*, *'людини 3'*, *'дитини 1'*, *'здоров'я 1'*, *'соціальна 1'*, *'сім'я 1'*); 2) **відчуття**, які дає безпека (реакції: *'спокій 4'*, *'безпечність 1'*, *'впевненість 1'*, *'тепло 1'*, *'страх 1'*); 3) **атрибути безпеки** (реакції: *'ремінь 3'*, *'жилет 2'*, *'огорожа 1'*, *'вогнегасник 1'*, *'аптечка 1'*, *'контрацепція 1'*, *'презервативи 1'*); 4) **місця безпеки** (реакції: *'в школі 1'*, *'вдома 1'*, *'дім 1'*, *'дома 1'*, *'на дорозі 1'*, *'квартира 1'*).

У чоловічому асоціативному полі безпека розуміється як 1) **сукупність правил поведінки з вогнем** (*'пожар 3'*, *'вогонь 2'*, *'вогнегасник 1'*) та **безпека на дорозі** (*'руху 8'*, *'аварія 1'*, *'водіння 1'*, *'дорога 1'*, *'машина 1'*, *'на дорозі 1'*). Також частину реакцій можна згрупувати як такі, що несуть в собі **інформаційну безпеку** (*'антивірус 1'*, *'інформація 1'*, *'комп'ютерна 1'*, *'пароль 1'*) та **державну безпеку** (*'держави 1'*, *'країни 1'*, *'народна 1'*, *'території 1'*). **Установи та люди**, відповідальні за безпеку – *'міліція 2'*, *'СБУ 1'*, *'охоронець 1'*, *'пожежні 1'*. **Місцем безпеки** є *'дім 8'*, *'всюди 1'*, *'домівка 1'*, *'хата 1'*, *'міліція 1'*. Теж є сфера **відчуттів** – безпека дає *'захист 3'*, *'впевненість 1'*, *'задоволення 1'*, *'надійність 1'*, *'спокій 1'*, *'тепло 1'*.

Асоціативне поле слова-стимулу безпека (2022 р.)

Почнемо з розгляду українського асоціативного поля слова-стимулу БЕЗПЕКА. З початком війни українці втратили почуття безпеки, відчули наскільки важливо це поняття для нормального функціонування людини та держави. Виокремимо основні семантичні групи, які формують реакції в асоціативному полі. Кожна реакція подається з цифрою, що означає кількість повторювань в асоціативному полі.

Безпека – це **люди**: *'діти 7'*, *'рідні 5'*, *'сім'я 3'*, *'мама 1'*, *'друзі 1'*, *'вдома з сім'єю 1'*, *'всі рідні поряд 1'*, *'коли ти з рідними 1'*, *'всі живі 1'*, *'поряд зі мною*

¹³ С. Мартінек, В. Митьков, *Український асоціативний словник*, т. III: Від стимулу до реакції, Львів 2021, с. 43.

1'. Респонденти, які відчували безпеку в дитинстві, асоціюють її з 'сім'єю 3', мамою 1', або 'минулим 1'; також безпеку створюють 'обійми 1'.

Далі українці називаються **місця**, де можна знайти безпеку – 'Польща 4', 'закордоном 4', 'Європа 1', 'Швейцарія 1', 'в Польщі 1', 'далеко 1', 'там, де немає сирен 1', 'немає зараз ніде в Україні 1', також це – 'укриття 9' та 'бункер 1'.

Засоби для досягнення безпеки 'ЗСУ 10', 'ППО (протиповітряна оборона) 2', 'армія 1'. Безпека також залежить від правильної **поведінки**: 'виконання усіх правил поведінки в надзвичайних ситуаціях 1', 'дотримуватися 1', 'дотримуйся 1', 'правила 1', 'в наших руках 1'.

Безпека – це і є саме **життя**: 'життя 5', 'рятує життя 1', 'збереження життя 1', 'життя в рідній мирній країні 1', 'віра в подальше життя 1', 'життю нічого не загрожує 1', 'немає ніякої загрози для життя 1'. Безпеку також порівнюють із такими **почуттями**, як 'радість 3', 'надія 1', 'щастя 1', 'любов 1'. Безпека створює і дає 'захист 3', 'затишок 2', 'впевненість 1', 'надійність 1', 'сила 1'. Це просто 'тиша б', 'головне 3', 'потреба 2', 'треба робити все, щоб бути в безпеці 1', 'базова потреба 1'. Безпека – це щось дуже бажане: 'мрія 4', 'понад усе 4', 'добро 1', 'свобода 1', 'головне 1', 'найголовніше 1', та 'перш за все 1'. Безпека дорівнює 'здоров'я 1' та 'сон 1'.

В асоціативному полі також багато реакцій, які підкреслюють **відсутність безпеки**: 'важлива 2', 'немає 1', 'відсутність 1', 'відсутня 1', 'відносна 1', 'тимчасова 1', 'негарантована 1'.

В асоціативному полі знаходимо реакцію 'аптека' може бути скоріше фонетичною (звуковою) реакцією, але також аптека, як місце доступу до ліків, необхідних для життя, і є безпекою.

Слід зауважити, що в асоціативному полі 2022 року спостерігаємо ситуацію, коли респонденти замість відповісти одним словом, як просили в інструкції, відповідають словосполученнями, а то й цілими реченнями. Таке асоціювання можна пояснити бажанням висловитися, або ж стимул викликає різний спектр емоцій, переживань, який не вдається описати одним словом, іноді респондент намагається розповісти цілу історію.

В асоціативному полі мало оцінних емоційних реакцій, як негативних, так і позитивних. Конотації передаються кількома реакціями 'якщо вся русня здохне 1', 'любимо ЗСУ 1', 'добре 1', 'гарна штука 1'. Зазвичай українці схильні до емоційного реагування, про що свідчать попередні дослідження¹⁴. Таку асоціативну поведінку можна пояснити складністю та серйозністю самого слова-стимулу. Війна, яка забирає безпеку, не дає нормально функціонувати. Безпека – це базова психологічна потреба людини, без якої важко уявити собі повноцінне життя.

¹⁴ О. Денисевич, Телебачення як предмет психолінгвістичного аналізу, «Вісник книжкової палати» 2019, № 4, с. 43-45; О. Денисевич, Стереотипність реакцій в асоціативних полях слів-стимулів рекламної лексики, «Наукові записки Національного університету „Острозька академія”. Серія: Філологія» 2022, т. 12 (80), с. 20-25.

Отже, в українській мовній свідомості 2022 року **безпека** – це : 1) **люди**: 'сім'я І', 'друзі І', 'діти І', 'коли ти з рідними І', 'всі разом І', 'вдома з сім'єю І'; 2) **місце**: 'дім І3', 'Польща І', 'закордоном І', 'Європа І', 'Швейцарія І', 'укриття І', 'бункер І'; 3) **відчуття та почуття**: 'комфорт І', 'тепло І', 'затишок І', 'надія І', 'щастя І', 'любов І'; 4) **правильна поведінка**: 'виконання усіх правил поведінки в надзвичайних ситуаціях І', 'дотримуватися І', 'правила'; 5) **засоби**: 'армія І', 'ЗСУ І', 'ТПО І'. Безпека як бажана й найголовніша потреба людини та держави: 'мрія І', 'добро І', 'свобода І'.

Зв'язок між стимулом та реакцією

У нашому дослідженні стимульний список складав 50 слів, пов'язаних ключовими поняттями, які змінили життя українців з початком війни. Серед них такі слова-стимули, як ВІЙНА, МОВА, УКРИТТЯ, СОЛІДАРНІСТЬ, МИР. У вільному асоціативному експерименті може виявлятися, що слово-стимул може викликати реакцію, яка також є словом-стимулом в експерименті. Так трапилось зі словом стимулом БЕЗПЕКА та УКРИТТЯ. На слово-стимул УКРИТТЯ отримали найбільш повторювану реакцію безпека в асоціативному полі, тобто асоціативний експеримент виявив тісний зв'язок цих слів-стимулів, що виявляється на рівні ядерної реакції. Такий тип реакції називають дзеркальною. На слово-стимул УКРИТТЯ отримали ядерну реакцію *безпека* з повторюваністю 28 разів і це є найбільш частотна реакція асоціативного поля. В асоціативному полі безпека також знаходимо реакцію 'укриття', однак вона вже належить до периферії в структурі асоціативного ядра і має частотність – 9.

Тобто виходить, що *безпеку* не може забезпечити *укриття*, але в асоціативному розумінні *укриття* повинно найперше надавати *безпеку*.

Розглянемо лексичне значення слова *укриття*: 1) «дія за значенням укрити і укритися» та 2) «місце, яке служить або може служити кому-, чому-небудь захистом, прикриттям / Спеціальна споруда, окоп і т. ін., зроблені для захисту людей, техніки від бомб, снарядів тощо»¹⁵. Отже, можемо виокремити три компоненти: **дія, місце та споруда**.

Проаналізуємо асоціативне поле, який з цих компонентів буде домінувати у слові-стимулі УКРИТТЯ. Насамперед згадаємо, що найчастотнішою реакцією є *безпека* з повторюваністю 28 разів. Цей компонент значення відсутній в лексичному тлумаченні терміну. Частина реакцій асоціативного поля можемо згрупувати навколо значення слова-стимулу укриття як **місця**: 'підвал 26', 'бункер 4', 'погріб 4', 'бомбосховище 3', 'дім 3', 'вдома 2', 'безпечне місце 2', 'ковдра 2', 'метро І', 'підвал без вентиляції І', 'прихисток І', 'сховище І', 'підвальне приміщення І', 'коридор І', 'купол І', 'місце захисту І', 'мост (у значенні міст) І', 'ПТУ (професійно-технічне училище) І'. Реакція 'калідор)' (містить емоційний відтінок:

¹⁵ Академічний тлумачний словник української мови (1970-1980), [в:] <http://sum.in.ua/s/ukryttja> (06.11.2023).

написана з емотиконом-дужкою та відноситься до слів фонетично деформованих, які іноді вживають у побутовому мовленні. Реакція, яка теж може бути розглянута, як і місце, так і емоційна конотативна реакція: *'погріб з картошкою, на якій спить моя дитина 1'*. Також до цієї семантичної сфери місця можемо віднести реакції: *'знайомі 1', 'хто, де може і під чийм захистом 1'*.

Реакції, які мають спрямованість на **дію**, можна поділити 2 групи: 1) функція-дія укриття: *'немає 7', 'не працює 2', 'не рятує 1', 'рятує 1'*; що дає укриття: *'захист 10', 'порятунок 3', 'захист від уламків 1', 'захист від ударів 1'* та 2) активна дія респондента щодо укриття, виражена в реакціях: *'ховатись 1', 'сховатись 1', 'тікати 1', 'бігти 1', 'наразі не ховаємось 1', 'не встиг 1', 'боротьба на перемогу 1'*. Також з вказівкою на дію і якою вона повинна бути віднесемо сюди ж реакцію *'швидко 1'*.

Реакції, які підкреслюють невідповідність укриття своєму призначенню: *'ілюзія безпеки 1', 'небезпека 3', 'ілюзія 2', 'завали 1', 'рулетка 1', 'терор 1'*. Частина реакцій описує слово-стимул укриття як матеріал, з якого укриття може бути зроблене: *'бетон 3', 'цегляні стіни (інтер'єр підвалу) 1'*.

Відчуття, які викликає укриття: *'страх 13', 'холод 7', 'паніка 3', 'сирість 2', 'тривога 2', 'надія 2', 'холодно 1', 'сумно 1', 'сум 1', 'темнота 1', 'нудно 1', 'шум 1', 'темрява 1', 'невідомість 1', 'безпорадність 1'*.

Кілька реакцій в асоціативному полі передають **причину**, через яку вони повинні використовувати укриття: *'бомба 2', 'бомби 1', 'вибух 1', 'атака 1', 'приліт 1'*.

З емоційних реакцій видно різні аспекти у ставленні до укриттів: 1) реакції, які називають чому вони використовують укриття: *'потрібно 2', 'безпека, але не до кінця 1', 'завжди потрібно в ньому знаходитися 1', 'це шанс залишитися живими 1', 'надія на збереження 1', 'безпечне місце для сну 1', 'врятує, треба значить треба 1', 'тимчасове спасіння 1'*. 2) частина реакцій підкреслює поганий стан укриттів: *'ненадійне 2', 'не скрізь обладнані належним чином (правда ж до війни ніхто не готувався тому мабуть так) 1', 'потрібне, але не надійне 1', 'захист, але з фобією, що це стане твоєю могилою 1', 'не завжди допомагає 1', 'майже відсутні в Україні 1', 'і не завжди воно допоможе 1', 'погано, я там не разу не був 1', 'не завжди позитивний відгук, невпевнена в їх безпечності 1', 'нісенітниця, місце в якому ми можемо сховатися від бомб, але не всі до нього йдуть, чи допоможе? 1', 'старі 1', 'небезпечні 1', 'не завжди надійне 1'*.

Аналіз реакцій також виявляє стан речей на момент проведення вільного асоціативного експерименту. Асоціативне поле слова-стимулу укриття виявляє багато реакцій, які описують ставлення до слова-стимулу. Це слово з пасивного вжитку перейшло в активний, часто з'являється в мас-медійному дискурсі. З 24 лютого 2022 року для українців укриття стало частиною їх повсякденного життя.

Асоціативне поле стимулу **УКРИТТЯ** складають такі семантичні групи, як **дія, місце, відчуття, причина** та значну частину становлять **емоційні реакції** з нейтральним та негативним забарвленням. Звісно, це слово-стимул не викликає і рідко може викликати позитивні реакції.

Загальна кількість різних реакцій в українському асоціативному полі слова-стимулу УКРИТТЯ становить 101.

Із безпекою в сприйнятті українців пов'язаний також слоган-стимул, який ми залучили до експерименту «ЗАКРИЙТЕ НЕБО!». Це звернення українського народу до представників НАТО та США, яке часто лунає в українських засобах ЗМІ. Також це гасло часто згадувалось у промовах президента України В. Зеленського та президента США Дж. Байдена з початку березня 2022 року в різних варіантах «Закрийте небо над Україною!» та інші.

Термін «закрите небо» є міжнародною заборонаю на польоти над Україною військових літаків та обстріли крилатими ракетами. Пряме розуміння цього лексичного значення наявне в реакціях асоціативного поля, але також ми маємо реакції, які підтверджують думку, яку озвучували політичні експерти про неможливість виконання цього завдання: «закрите небо — це потужна військова система активної багатопланової оборони НАТО проти балістичних ракет та ударних бойових літаків Active Layered Theater Ballistic Missile Defence (ALTBMD)» і що такий хід подій небезпечний для світової безпеки, оскільки буде сприйнятий керівництвом російської федерації, як початок Третьої світової війни. Ця позиція також представлена у реакціях респондентів в асоціативному полі. Нагадаємо, що найбільш активно цей слоган поширювався в різних медіа України з початку повномасштабної війни, а саме в березні. Експеримент проводився в жовтні-грудні 2022 року. Гасло, як висловлена у стислій формі ідея, політична вимога, завдання; заклик; умовний знак для дії викликав і відповідні реакції з закликом до відповідних дій¹⁶.

Найповторюваніша реакція 'НАТО 16', далі 'безпека 14' та 'допомога 8'.

Цей особливий стимул-слоган викликав реакції, які б ми могли поділити на дві більші семантичні групи: **прохання** та **розчарування** в неможливості його виконання. Інші семантичні зв'язки, які утворюють реакції у зв'язку зі стимулом. Спершу наведемо **час**. Тут наявні реакції, які вказують конкретний час: '24 лютого 1', 'березень 1', 'зараз 1', 'ніч 1' та інші реакції називають, як швидко виконати дію: 'негайно 2', 'швидше 1', 'терміново 1', 'нареши 1'. **Причина** об'єднує реакції, які є результатом війни та порушенням безпеки: 'війна 7', 'літаки 4', 'ТПО 4', 'літак 3', 'ракети 3', 'ракета 2', 'ворог 2', 'обстріл 1', 'зенітка 1', 'проти ракет 1', 'бомбардування 1'. Кілька реакцій вказують на **місце**: 'Україна 7', 'над Україною 6', 'Україні 3', 'Маріуполь 2', 'тут 1', 'над головою 1'. Реакції, що формують **фразеологічний зв'язок**, називають інший слоган у відповідь на реакцію: 'pray for Ukraine! 1', 'ні ракетним обстрілам! 1', 'я не я, хата не моя 1', є перекладом стимулу: 'Close the sky! 1' та поясненням стимулу: 'вишук 1', 'заклик 1', 'гасло 1', 'залізний купол 1', 'повітряний простір 1', 'військова допомога 1', 'патування літаків 1', 'немає ракетних авіаударів 1', 'бо ми не можемо 1', 'це врятує нам життя 1', 'купол 1', 'вимога 1'.

¹⁶ Що означає термін «закрите небо» й чому НАТО не «закриває» небо над Україною?, [в:] <https://armyinform.com.ua/2022/03/05/shho-oznachaye-termin-zakryte-nebo-j-chomu-nato-ne-zakryvaye-nebo-nad-ukrayinoyu/> (20.11.2023).

Цікаво формуються реакції, які в собі містять **діяльнісний** компонент. Лінгвістично вони виражені дієсловами наказового способу: *'відкрийте 1', 'ховайтесь 1', 'закрийте! 1', 'допоможіть 1!', 'рятуйте 1'*; іменниками: *'крик 6', 'будь ласка 4', 'захист 4', 'крик по допомогу 3', 'оборона 1', 'мольба' 1, 'охорона 1', 'порятунок 1', 'крик душі 1', 'допомога Україні 1'*; віддієслівними іменниками: *'прохання 6', 'очікування 1'* та іншими формами дієслів: *'благаю 5', 'прошу 1', 'закрити очі 1', 'надіятись на Бога 1'*. Реакції, які називають **конкретні установи, країни та особи**, до яких спрямоване гасло ЗАКРИЙТЕ НЕБО!: *'Європа 1', 'ООН 1', 'ЄС 1', 'США 1', 'президент 1', 'Столтенберг 1', 'ангели Господні 1'*.

Всі реакції асоціативного поля є волянням про допомогу у наданні безпеки і рятуванню життів українців. **Емоційні реакції з негативною оцінкою**, в якій респонденти переконані в марності цього слогану: *'даремні прохання світу 2'; 'не закриють 2'; 'ї не чують 1'; 'не закрито 1'; 'це неможливо 1'; 'це можливо? 1'; 'пустий звук 1'; 'бездіяльність НАТО 1'; 'безглуздо'; 'нереальність'; 'їм все одно'.* **Відчуття**, які відображені в реакціях – це *'надія 5'; 'мир 3'; 'спокій 2'; 'розпач 2'; 'відчай 2'; 'щастя 1'; 'чудо 1'; 'біль 1'; 'жახ 1; 'страх 1'; 'паніка 1'; 'біда 1'; 'небезпека'.*

Висновки

Найчастотніші реакції вказують на актуальне значення слова в період проведення вільного асоціативного експерименту.

Асоціативне розуміння безпеки українцями в теперішніх умовах (асоціативне поле, сформоване на кінець 2022 року) – це є насамперед відсутність ризиків, що виявляється в реакціях *'спокій 25', 'укриття 9', 'тиша 6', 'життя 5', 'понад усе 4', 'голове 3'*. Тобто в стані війни про безпеку мислять, як про потребу, як стан без загроз для життя, як це фіксує й український тлумачний словник. Сприйняття безпеки у ширшому значенні (як можливість розвитку в особистому та структурному вимірі) є неможлива, оскільки поки не задоволена ця базова потреба безпеки. Українці підкреслюють в реакціях про відсутність безпеки у їхньому житті – *'немає 3', 'відсутня 2', 'відносна 2', 'тимчасова 1', 'далеко 1'* тощо.

При аналізі слів-стимулів виявився зв'язок між стимулами БЕЗПЕКА та УКРИТТЯ у вигляді так званої дзеркальної реакції: на слово-стимул укриття отримали ядерну реакцію *'безпека 28'*, а на слово-стимул БЕЗПЕКА знаходимо реакцію *'укриття 9'*. Також безпека є другою за частотністю реакцією на слово-стимул ЗАКРИЙТЕ НЕБО! із повторюваністю 14 разів. Асоціативне поле стимулу БЕЗПЕКА наповнене такими семантичними групами: **люди, місце, відчуття та почуття, правильна поведінка, засоби** тощо. Асоціативне поле стимулу УКРИТТЯ має такі семантичні групи, як **дія, місце, відчуття, причина, оцінка та емоційні реакції** з нейтральним та негативним забарвленням. Асоціативне поле слогану ЗАКРИЙТЕ НЕБО! формують реакції з семантичним зв'язком: **прохання, розчарування в неможливості його виконання, сфера причини, місце, конкретні установи, країни та особи.**

Список стимулів, обраний для асоціативного експерименту, важкий, пов'язаний з негативним досвідом та асоціаціями. З іншого боку, таке дослідження допомагає зафіксувати цей досвід. Асоціативне поле не лише має асоціативне значення, але також відображає певний історичний та психічний відбиток часу. Те, що реакції українців зазвичай є більшими, ніж одне слово, на наш погляд, може свідчити про: по-перше, важке слово-стимул, реакцію на який складно вмістити в одну словесну асоціацію; по-друге, бажання комусь переповісти свій досвід, бажання висловитися і бути почутим.

Дослідження показує, як все, що відбувається у світі, віддзеркалено у нашій свідомості, у який спосіб слова та значення окреслюють наші переживання та досвід, як формується асоціативне значення понять через призму українського та польського інформаційного простору, виявляє спільне та відмінне у переживанні важких подій сьогодення.

References

- Akademichnyy tlumachnyy slovnyk ukrayins'koyi movy*, (1970-1980), [v:] <http://sum.in.ua/s/>.
Bezpieczeństwo w teorii i badaniach naukowych, red. B. Wiśniewski, Szcztyno 2018.
- Bilotserkovets M., *Kontsepty bezpeka / safety / security ta yikh psykholinhvistychna reprezentatsiia v ukraïnskii ta anhliiskii movakh*, [v:] https://repo.snau.edu.ua/bitstream/123456789/12051/1/%D0%91%D1%96%D0%BB%D0%BE%D1%86%D0%B5%D1%80%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D1%86%D1%8C_%D1%82%D0%B5%D0%B7%D0%B8%20%D0%A1%D1%83%D0%BC%D0%B8.pdf.
- Denysevych O., *Telebachennya yak predmet psykholinhvistychnoho analizu*, «Visnyk knyzhkovoyi palaty» 2019, № 4.
- Denysevych O., *Stereotypnist' reaksiiy v asotsiatyvnnykh polyakh sliv-stymuliv reklamnoyi leksyky*, «Naukovi zapysky Natsional'noho universytetu «Ostroz'ka akademiya» 2022, Seriya «Filolohiya», 12 (80).
- Zasyekin S., Kuperman V., Hlova I., & Zasyekina L., *Rozpovidi pro viynu v sotsmerezakh: osobystyy dosvid perezhyvannya rosiys'ko-ukrayins'koyi viyny*, «Skhidnoyeuropeys'kyy zhurnal psykholinhvistyky» 2022, t. 9 (2).
- Zelens'kyy V., *Do amerykantsiv: Zakryte nebo. Zakhystit' ukrayintsiv vid teroru. Khiba tse zavelyke prokhannya?*, [v:] <https://www.liga.net/ua/politics/opinion/k-amerikantsam-zakroyte-nebo-zaschitite-ukraintsev-ot-terrora-razve-eto-bolshaya-prosba>.
- Kaspruk V., *Prezydent Dzho Bayden – zakryte nebo nad Ukrainoyu*, [v:] <https://glavcom.ua/columns/kaspruk/prezident-dzho-bayden-zakriyte-nebo-nad-ukrajinoyu-826157.html>.
- Ol'khovych-Novosadyuk M., *Psykholinhvistychni aspekty kontseptu radist' v ukrayins'kii movi ta kul'turi*, „Slavia Orientalis” 2022, t. LXXI, № 3.
- Orel I., *Vplyv tsinnisnoyi kartyny svitu na rozvytok semantyky frazeolohizmiv*, „Slavia Orientalis” 2022, t. LXXI, № 2.
- Shevchenko V., *Shcho oznachaye termin «zakryte nebo» y chomu NATO ne «zakryvaye» nebo nad Ukrainoyu*, [v:] <https://armyinform.com.ua/2022/03/05/shho-oznachaye-termin-zakryte-nebo-j-chomu-nato-ne-zakryvaye-nebo-nad-ukrainoyu/>.
- Hartshome J., *Vid redaktora: Polityka – tse ne vydovyschnyy sport: shchodo roli psykholinhvistiv u dobu hlobal'noyi kryzy*, «Skhidnoyeuropeys'kyy zhurnal psykholinhvistyky», 9 (2), [v:] <https://doi.org/10.29038/eejpl.2022.9.2.har>.

- Hasibuan J.R., *Associative meaning and communicative effect (meaning delivery)*, «Bahas» 2016, vol 27, № 3, [in:] <https://jurnal.unimed.ac.id/2012/index.php/bahas/article/view/5670>.
- Lyubymova S., *Associative experiment in the study of a sociocultural stereotype*, «Kalbu Studijos» 2020, [in:] <https://www.researchgate.net/publication/342632926>.
- Mao C., *Associative Meaning in Social and Cultural Context. Proceedings of the 2nd International Conference on Science and Social Research*, 2013.
- Martinek S., Mitkov V., *Ukrainskyi asotsiatywnyi slovnyk*, t. III. *Vid stymulu do reaktsii*, Lviv 2021.
- Słownik języka polskiego*, [w:] <https://sjp.pwn.pl/slowniki/schron.html>.
- Stańczyk J., *Współczesne pojmowanie bezpieczeństwa*, Warszawa 1996, s. 15.
- Stańczyk J., *Wielowymiarowość bezpieczeństwa – zarys problematyki*, [w:] *Bezpieczeństwo człowieka a proces wsparcia społecznego*, (red.) J. Dębowski, E. Jarmoch, A. W. Świdorski, Siedlce 2007.
- Stawnicka J., *Dyskurs o bezpieczeństwie z perspektywy lingwosecuritologii*, Katowice 2016.
- Special Issue “Language and War” (2022), t. 9, № 2, [in:] <https://eejpl.vnu.edu.ua/index.php/eejpl/issue/view/19>.

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРІВ

Олена Вікторівна Денисевич – кандидат філологічних наук, доцент, запрошений дослідник Вищої школи соціальних досліджень Інституту філософії та соціології Польської академії наук. **Публікації: статті:** *Психолінгвістична інтерпретація концепту ДІМ: українські реалії*. «Записки з українського мовознавства» 2024, № 31; *Специфіка структури асоціативних полів рекламної лексики*, [в:] *Психолінгвістика. Психолінгвістика. Psycholinguistic*, Переяслав-Хмельницький, 2016, Вип. 20 (2), с. 30-38; *Психолінгвістичний аналіз асоціативного поля слова-стимулу ІНТЕРНЕТ*, [в:] *Образ: науковий журнал*, Суми; Київ, 2019, вип. 1 (30), с. 45-51; *Усна історія як засіб реконструкції мовної картини світу поляків Житомирщини*, [в:] *Актуальні питання гуманітарних наук*, 2021, вип. 44, т. 2, с. 101-107; *Język polski i kultura dla Ukraińców: studia psycholingwistyczne*, [в:] *Pomiędzy. Polonistyczno-Ukraińoznawcze Studia Naukowe*, 2022, вип. 3, т. 6, s. 15-20; *Стереотипність реакцій в асоціативних полях слів-стимулів рекламної лексики*, [в:] *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*, Острог: Вид-во НаУОА, 2021, вип. 12 (80), с. 20-25.

ORCID: 0009-0008-4371-136X

Email: o.denysevych@gmail.com

Антоніна Андріївна Плечко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов; Поліський національний університет (Polissia National University). **Публікації: статті:** *Народна метеорологія в середньополіських віруваннях*, «Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (Мовознавство): збірник наукових праць» Вінниця 2019, вип. 29, с. 102-112; *Поліські легенди про Всесвітній потоп*, «Лінгвістика: збірник наукових праць» 2019, № 1 (40), Старобільськ: Луганський національний університет імені Тараса Шевченка, с. 46-54; *Календарна обрядовість (Благовіщення, Здвиження та Покрова) у землеробстві жителів Середнього Полісся*, «Науковий вісник Ужгородського університету, Серія «Філологія»

2021, вип. 2 (46), с. 187-192; А.А. Плечко, О.В. Денисевич, *Вірування про середньополіську вишивку*, «Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологія» 2022, вип. 13 (81), с. 316-320; *Номінація корисних копалин у середньополіських говірках*, «Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філологічні науки» 2022, вип. 2 (97), с. 159-168.

ORCID: 0000-0002-4739-0750

Email: antoniaukr40@gmail.com